

צבי ארז

שואת יהודי הונגריה — באספקלריה הונגרית דמוקרטית-עממית

שואת עמנו לא התחוללה בחלל ריק. מיליוני אנשים, בני לאומים שונים היו עדים לשלביה השונים. רובם-כולם היו — לצערנו — עדים עניים-ממעש שעה שהיה בכוחם, לו רצו באמת ובתמים, להציל את הנרדפים. לא לשוא הודעק המשורר ההונגרי מיכאל באביץ': „האילם בקרב הרוצחים שותף לפשעם ו" מאות-אלפים סייעו, רבבות רבות היו שותפים לפשעים; השואה אישוא היא גם קטע מן ההיסטוריה שלהם.

בשנות השואה הגיע לקיצו דר־קיום בין היהודים לבין העמים אשר, אירחו אותם, מי פחות, מי יותר. לתוקר קורות השואה יש עניין רב לגסות ולתבטח כיצד מתואר סוף-פסוק קטלני זה בתולדות האומות השונות, שגורל עמנו היה קשור בהן, במעשיהן ובמחלליהן המדיניים, לשבט ולחמד. עם זאת מצויים אנו לנהוג בזהירות מירבית בעת עריכת החשבון; רגישותנו היהודית עשויה לדחוף אותנו להפרזה, אך על-פירוב התיפך מזה הוא הנכון: מסיבות שונות — ולא-דווקא משונות — נחגים להטעיט את ממדי השואה ומנסים להעלים, עד כמה שהדבר ניתן, את קורותיה.

הונגריה, כמדינה „מארתת", אינה דומה לאחיותיה. מבחינה זו היא יוצאת דופן במיקצת. קשה לדעת מי שם „אירח" את מי... שכן בידינו עדויות מהימנות, מצבות של בתי-עלמין יהודיים מן המאה השניה ואילך, המצביעות על נוכחות יהודית בארץ, שרק שבע מאות שנה מאוחר יותר היתה למולדת המגיארים. על הפאראדוקס הזה הצביע לאהרונה גם הפרופ' טלמון¹. אך הוא התעלם מן העובדה, כי הנכחות היהודית לא היתה רצופה; גלי נדידת-העמים חזרו ושטפו פעמים איך-ספור את העמים שקדמו להופעת ההונגרים ולהתיישבותם באגן הקארפאטים. עם הגלים האלה נגרפו גם היהודים, ורק כעבור שניים-שלושה דורות חודש ישובם, עד להופעת הפולשים החדשים. מכל מקום אין חולקים על-כך שבבוא המגיארים בשנת 896, הם מצאו בארץ, אותה באו לרשת בסוף, תושבים יהודים. הם היו בקרב

העממים הסלאביים השונים, ויחד עם שאר כינויים של העיסוקים והגידולים החקלאיים, שנכנסו לשפה ההונגרית בתיווך סלאבי, אימצה זו גם את הכינוי הסלאבי של היהודים.⁴

יתר-על-כן, דווקא על-סמך הספר⁵ שלפנינו, ומחבריו⁶ אינם קוטלירקנים כלל ועיקר, מסתבר שהשתתפו בכיבושה של הונגריה שבטים בוזרים קראיים, בצד בעל-יביתם למיבצע, שבטי המגיארים.⁷ טיעון זה חידוש מרעיש הוא להיסטוריונים של יהדות הונגריה ולא כל שכן להיסטוריוני הקראות.

תהינה אשר תהינה נסיבות התהוות היישוב היהודי בארץ שהיתה להונגריה, תולדותיו של שבט יעודי זה אינן הופשיות מגירושיו ומעלילות-דם. יהודי „ארץ הגר“ — כך כונתה הונגריה בספרות התורנית של ימי-הביניים וראשית השתתפותם — ידעו עליות מעטות וירידות רבות יותר, כאשר מחמת התנאים לא תמיד ניתנה להם האפשרות לשמור על רצף ישותם. עד לסיום העידן הליבראלי, לאמיתו של דבר עד למלחמת-העולם הראשונה, נמשכה ההגירה מן המזרח ומן המערב כאחד. הגירה זו שינתה את פני יהדות הונגריה מדי תצידור. היא הופסקה רק בבוא פעמי השואה הראשונים — עם חידוש העצמאות המדינית ההונגרית, לאחר התמוטטות המונארכיה האוסטרית-הונגרית. עורכי הספר „תולדות הונגריה“ ראו לנכון להקדיש 112 איזכורים ליהודים ולעניינים הקשורים בהם, המשתרעים על-פני 1376 עמודים,⁸ ומקיפים 1700 שנה.⁹ מתוך כך „זכתה“ האנטישמיות ההונגרית ל-26 איזכורים, שמרביתם בתקופת אותה נסקור להלן, היינו — למן שנת 1919.

תחילת שואת יהודי הונגריה ב...1919 ?

וזאת משום שכרור לכל ביר-בירב שהשואה לא התחילה עת זו והקרונות עם מטענם החי מזרחת. היא התחילה עם פעולות הדיכוי שבעקבות מיגור שלטון המועצות קצר-הימים¹⁰ — שעה שכל הכוחות האנטישמיים החבויים פרצו החוצה.

...כבר בראשית המאה נעשה הנסיון להציג את מאבק האינטרסים של השכבות השונות בקרב המעמד השליט, את האנטיקאפיטאליזם השמרני של האצולה הנמוכה הגורעת ושל הבורגנות הזעירה, כשאלת היהודים. תעמולה זאת שהחלה מפכה אל-על בעת המהפכה-שכנגד בכוחות מחודשים ומתוגברים נתוסף לה אחר הדיקטטורה הפרוליטארית גוון נוסף: אם עד-כא הוצג הקאפיטאליזם כ„מעשה-מרכה יעודי“, שהוא רחוק מן האומה ההונגרית, הרי עתה נאמר אותו הדבר לגבי הפלת הקאפיטאליזם והמהפכה. האנטישמיות שימשה כלי בידי המעמדות השליטים שלאחר המהפכות (הראשונה היא „הבורגנית-דמוקרטית“ של אוקטובר 1918, השניה „הסוציאליסטית“ של מרץ 1919) — כמינוח ההיסטוריונים ההונגרים. — הערה שלי, צ"א). אלה ביקשו באמצעותו להסיט את תשומת-הלב מן הבעיות החברתיות המציאותיות, אל המסלול הכוזב של השאלה הגזעית, בבקשם להסוות את ניגודי המעמדות המהותיים...“¹¹

מה היו הצעדים האנטישמיים המעשיים — נוסף לגל הפרעות והרציחות, שמיספר קרבנותיו למעלה מרבעה, רובם ככולם יעודים ? גל זה הבאיש את ריחה של הונגריה „הנוצרית-לאומית“. לעורכי הספר תשובת קצרה :

שואת יהודי הונגריה באספקלריה דמוקרטית-עממית

...חוק הבקרוס קלאוזוס' שצימצם את מספר הסטודנטים היהודים באוניברסיטאות..."¹²

ההיסטוריונים ההונגריים לא ראו משום־מה לנכון להסביר לקוראיהם כי על־ידי החוק הזה, שהונגריה הראשונה באירופה שלאחר 1918, שהוקקה והנהיגה אותו, — בשמטה האבן הראשונה מבניין שיוזיהויות של היהודים. כאן ראשית ההידרדרות, שבמשך 15–16 שנים לא היתה כל כך מוחשית; מימשלו של עוצר הממלכת, האדמיראל הורטי, היה זקוק לחמיכת המערב. המדינות המנצחות, שלדברי מנהיגיהן ביקשו להכשיר גם את מזרחן של אירופה לדמוקרטיה, האנטישמיות הרצחנית והקולנית של ההונגרים לא נשאה חן בעיניהן. האנטישמיות לא נעלמה חלילה מן הנוף המדיני ההונגרי, היא גם לא הוכרחה לרדת למחתרת. מוטב להשוותה ל„יפהפיה“ הגרמנית, שהקיצה בראש חוצות ב־1936. אותה שנה התארגנה מפלגת „צלב־החץ“ שתורה וחרתה על דגלה את האנטישמיות. בשום פנים ואופן לא היתה היא בודדה בודה המגיארית. גם מפלגות אחרות, „מהוגנות“ יותר, מדינאים בכירים וראשי־הציבור דגלו אף הם בשנאת היהודים. כעבור שנתיים, בראשית 1938, הגישה הקצונה ההונגרית הבכירה תזכיר לממשלה ותבעה בו תחיקה אנטי־יהודית.¹³

לא חלפו אלא שלושה שבועות מסיפוחה של אוסטריה, שכנתה המערבית של הונגריה, על־ידי הרייך, וראש־הממשלה ההונגרי מיהר לבשר את הכנת „החוק היהודי“¹⁴ הראשון. עורכי הספר אינם מבהירים אם הצעד הזה נקט כדי לזכות בחסדי השכן האדיר החדש, או מתוך הסכמה ללחץ הימין הקיצוני ותביעת הקצונה הבכירה, הלוזת האהדה וההערצה לגרמניה.

התיאור שבפי העורכים דומה לקביעתם הקודמת: החוק נועד לערפל את הראיה הנכונה...:

„הפרה פאשיסטית משפילה זו של זכויות האדם כוונתה היתה להסיט את תשומת־הלב מן תביעות המהותיות של הארץ, [כמרכן היא] שללה מהמוני האינטליגנציה והפקידות היהודיים את סיכויי החיים וקידמה את צל הזרועות האנטי־הומאניות ביותר של הפאשיזם...“¹⁵

לכאורה — חד וחלק.

„הסגת תשומת־הלב“, „עירפול התכרה“ ושאר ההגדרות הדומות, ניסוקים מקובלים, ואף אזהרים על היסטוריונים של אסכולת מסוימת, המבקשת למקד את עיניה בקורות המעמדות העמלים, המוני העם. ברם איוו הגדרה מדויקת היא „המוני האינטליגנציה“:

שמא רק רגישותנו היהודית הייחודית תובעת מן ההיסטוריונים ההונגריים לצייין כמה יהודים נפגעו כתוצאה מן החוק הראשון? ונטה לחסם של היהודים, נגיה משוררת הפקידות, משגזל (בעצם הופקע...), מי נטל אותו? מי תפס את המשרות שנתפנו מכוח החוק? הנתונים לתשובות, לו רצו עורכי הספר להשמיען, היו לנגד עיניהם, כעדות רשימת הביבליוגרפיה בנספחות ל„תולדות הונגריה“.¹⁶

את תשומת-לבם של המעמדות העמלים בהונגריה הסיטו — מן הסתם — בהצלחה בולטת. „הישג“ זה של המעמדות השליטים היה כה מובהק, עד שעורכי הספר הרהיבו עוז בנפשם, אמנם בצורה מגומגמת, אבל בכל-זאת תיארו כיצד חילחל רעל „הסוציאליזם של הטיפשים“, אם לנקוט את הניב הנפוץ של אוגוסט בֶּקֶל, אל תוך רובדי החברה בהונגריה.

מסתבר כי זרעי התעמולה האנטישמית בהונגריה נקלטו בקרקע פורייה:

„...לקבוצות הימין הקיצוני היה בסיס המוני מסוים, כי הודות לפראודת, חדשותי ומצלצלות, דמגוגיה שלוחת-רסן ולא בשורה האחרונה [הודות] לאנטישמיות, באמצעות [השמעת] סיסמאות נגד „הזרן היהודי“, הן הצליחו לזכות [בחסדי] הבורגנות-הזעירה, יתר-על-כן גם בשכבות מסוימות של מעמד הפועלים...“¹⁶

האמנם הספיק „השילוש הקדוש“ — של הפראודת, הדמאגוגיה וסיסמות הכוזב — שכפי שונא-ישראל ההונגריים כדי להגדיל את מחנה האנטישמים? או — אולי — היה כצידו עוד דבר-מה?

שלא נמצאו גם טובות-הנאה מוחשיות לשכבות רחבות ולא ליחידים בלבד? השאלות הללו אינן בשום פנים ואופן שאלות בעלמא. הן מתעוררות למקרא התסביר ההיסטורי הזה. אבל גם הפעם התשובות הן מן ההיסטוריונים והלאה. את הדיון במישור רגיש זה אין הם מרחיבים.

חלפו חדשים ספורים מאז אישור החוק הראשון נגד היהודים, וערב חגי-המולד של שנת 1938 כבר הוגש החוק השני, שבו —

„עקרונות תורת-הגזע הנאצית באו למלוא ביטויים. החוק הפעיל הפליית מיוחדת לא על בסיס דתי כִּי-אם [על בסיס] בביכול-גזעני, נגד היהודים ההונגריים, הוא רמס את זכויות האזרח והאדם והיסודיות שלהם. הוא שבר את מטה-לחמם של המונים רחבים מקרב האינטליגנציה והמועסקים היהודים. [באמצעות] ביצוע החוק היהודי השני ביקשו להרחיב את הבסיס ההמוני של המדיניות הפאשיסטית. חלק מן האינטליגנציה והבורגנות הזעירה שוחד באמצעות אישון של משרות הפקדות השונות שהתפנו, ועוד עלידי חלוקת רשיונות עיסוק בסחר הזעיר ובמלאכה...“¹⁷

אכן, הפעם הנוסח משמעותי יותר, לפחות לגבי רובד חברתי שסעל למעמד הפועלים. אך כבר קודם-לכך נוסחנו לדעת כי „שכבות מסוימות“ של המעמד הזה סוגורו גם הן. ספק אם הללו לא שוחדו — במישרין או בעקיפין. מכל מקום הן נתפתו לתאמין כי ההיחלצות ממצוקתן תבוא עם הצרת צעדי היהודים. עד כמה נכונה הנחה זו התברר עם בדיקת תוצאות הבחירות האחרונות שנערכו בהונגריה של מימשל הורטי.

בנקודה זאת הרחיקו עורכי הספר לכת:

„חלוקת הקולות שניתנו למפלגת „צלב-החץ“ מצביעה כדלהלן: אנשי „צלב-החץ“, נוסף על שכבות הפקידות והבורגנות הועירה, השכילו לחדור במידה ניכרת לתוך מעמד הפרעלים והפרוליטאריון החקלאי...“¹⁸

לית מאן דפליג: זהו דיבור ישיר — וגם ברור! יצוין כי מפלגת „צלב-החץ“ ועמה שאר מפלגות הימין ההונגרי הקיצוני היו במשך שנים רבות את האופוזיציה הימנית לממשלה. נציגי המפלגות הללו כאילו התחרו ביניהם, החרתה-התזיקה אחריהם עתונותם הענפה, אשר נסתיעצה בכספים שבאו מעבר לגבול, — בהפעלת לחץ כבד על ממשלת בודאפשט. תביעת הימין הקיצוני היתה חד-משמעית: להחריף את התחיקה האנטי-יהודית. ראש הממשלה, הרון פאל סלקי,¹⁹ ביקש אך לשוא לשפור שמן על מדורת השיגאה — דווקא על-ידי יוזמה ממשלתית בתחום התחיקה הקפלה —

„והסתה האנטישמית גברת. הפרלמנט קיבל את החוק היהודי השלישי, שאסר את הגישואים בין יהודים לבין נוצרים. בתוקף החוקים היהודיים הקודמים נמשכו פטורי הפקידים היהודים, שהקיפו — עד לסיום שנת 1942 — 80 עד 90 אלף איש. כן הוקמו פלוגות עובדי-הכפיה [המינוח ההונגרי בתרגום מילולי הוא „שירות-עבודה“, אולם המגויסים לפלוגות הללו נצטוו לבצע סוגים שונים של עבודות-כפיה. הערה שלי — צ"א]. אלה שנקראו לשרת בהן, זכו ליחס האכזרי ביותר ומאחר יותר נרצחו בהמוניהם. בסתיו 1941 גורשו 20–30 אלף יהודים, שחי בהונגריה, אך לא היו בעלי אזרחות הונגריה, לשטחים הסובייטיים הכבושים, שם הם נרצחו...“²⁰

אמת ויציב.

ברם הרעם הוא כי בנתונים אלה יש משום טישטוש. ויותר קשה להשתחרר מן הרעם, כי הטישטוש נעשה בכוונה תחילה. כי לפנינו כאן דוגמה מובהקת של התעלמות מן הנתונים האמיתיים, ואין מתקבל על הדעת שהם נשארו בחזקת נעלם לגבי העורכים. משום-מה לא היה נוח לציין שחור על גבי לבן שסת-לחמם של 221,869 יהודים, שהם כ-40 אחוזים מכלל יהדות הונגריה, נגולה בדרך משפטית, „פרלמנטארי“,²¹ שנתיים ומעלה לפני שהם הובלו לטבח.

בטרם נרשיע את ההיסטוריונים ההונגריים בגין ת,טעות“ הפעושה של גורל 130 או 140 אלף יהודים, מוטב כי נמשיך ונסקור הודמנויות נוספות, בהן הגישו לנו נתונים מוחלטים. שמא זוהי טעותם היחידה?

הודות לדביקות של הונגריה בציר ברלין-רומא, היא זכתה להרחיב את גבולותיה פעמים אחדות.²² לאחרונה, באביב 1941, צורפו אליה כמה ממחוזותיה הצפוניים של יוגוסלביה, לאחר שמדינה זו נפלה קרבן לתוקפנות הנאצית והפאשיסטית.

בסוף חודש ינואר 1942 בוצעה „פעולת טיהור“ בסביבות אחת מערי השטח ת,משוחרר“ — היא אויבדק.²³ המיבצע נוהל מטעם הזרעות השונות של מחות-הבטחון ההונגריים: צבא, דאנדארמריה, משמר-הגבול ומשמר-הגהרות.

אלפי בני־אדם מצאו את מותם. כשני־שלישים מהם היו סרבים. מספר הקרבנות היהודיים הגיע ל־1000. ב„תולדות הונגריה“ הפרשה העגומה הזאת אמנם מוזכרת,²⁴ אך אופן האיוכור, ועוד יותר הקטע שבא בעקבותיו, הופכים את אשר היה עריכה בבחינת ספק — לוודאות.

מספר הנרצחים היהודיים נכלל במספר הכללי של קרבנות הטרור ההונגרי ושלשה משפטים לאחר־מכן כתבו עורכי „תולדות הונגריה“ כך:

„הרדיפות הקשות בשטחים שסופחו על־ידי הונגריה לא היו מנת־חלקם הבלעדית של אוכלוסיות המיעוטים היהודים, כי אם טירור יוצא מן הכלל הכביד על ההונגרים שהיו שמאליים, בעלי מחשבה מתקדמת, משתתפי או אוהדי תנועת הפועלים...“²⁵

כבר עמדנו על־כך קודם לכן, כי היהודים בהונגריה היוו מאז ומתמיד קטיגוריה מיוחדת. הם לא נמנו עם המיעוטים כבארצות אחדות הסמוכות להונגריה, אבל התיסטוריוגרפיה ההונגרית, בכל גילגוליה, לא יכלה להתעלם מן הייחוד שלהם. אבל אפשר שזאת היא נקודה צדדית בלבד. ברם יש לזכור אותה למקרא הקטע הנ"ל, שכן עיקרו של המשפט ליצור בקורא רושם כי הכול נרדפו. מופגנת כאן מגמה ליצור מין איוון, לפחות בתיאור העובדות, מתוך ידיעה כי הללו במציאות היו שונות בתכלית. האיוון נועד לשרת את חטיון כי לא רק היהודים, כי־אם קבוצות אוכלוסין רבות ומאוד מגוונות, סבלו אף הן בהונגריה. משטר הטרור, ידו היתה כבדה על הכול, הונגרים, סרבים, פועלים בעלי־הכרה־מעמדית, יהודים וכדומה — זאת רוצים העורכים לשנן שעה שהם מתעלמים ביודעין, בין השאר גם מכך, שבהונגריה של תורטי היה קיים מעין סולם של עוצמת הרדיפות. לסולם זה היו דרגות שונות; עוצמת החפליה והפגיעות האלימות מאוחר יותר, היתה שונה בכל אחת מן הקבוצות הנרדפות. פועל דונגרי יכול היה להחזיק בדעות מדיניות שמאליות ושערה לא נפלה מראשו, כל עוד לא עבר ממישור ההגות למישור המעשה, כלומר למימוש דעותיו. לא כן היה מצבם של היהודים, ובמידה פחותה יותר גם מיעוטים לאומיים מסויימים; עצם נוכחותם הפיזית היתה לזר,²⁶

נחטא לאמת אם נחשוב לתומנו כי זהו האונס היחיד של העובדות. הנה עוד אחד:

באביב 1942 שוגר המחנה ההונגרי ה־2 לחזית המזרחית, נגד ברית־המועצות, היו בו 200,000 חיילים־לוחמים, 50,000 חיילים לפעילות בעורף, להבטחת השטחים הסובייטיים הכבושים ועוד 40,000 „חיילים“, קרי עובדי פלוגות כפיה²⁷ —

...[ובהן] אנשי שמאל, מיעוטים ויהודים...“²⁸

הקורא משפט זה יניח כמובן טאלי, והרי גם סדר־הקלים מאשר זאת, כי היהודים היו מתימעת בקרב „חיילי“ פלוגות הכפיה שסופחו למחנה ה־2. לא תיתכן מסקנה הגיונית וסבירה אחרת.²⁹

המקורות שעמדו לרשות העורכים הם דו־משמעיים — לגבי מספרם של עובדי הכפיה, וחד־משמעיים — לגבי מוצאם.³⁰

זאת אף זאת:

הספר מביא גם תמונה⁴⁴ כותרתה: „עובדי-כפייה בחזית” — מקורה לפי עורכי „תולדות הונגריה” — המוזיאון היהודי בבודאפשט. בתמונה נראים גברים לבושים כהלכה, אחד מהם אפילו בחולצה לבנה, ענוב עניבה (!) עוסקים בעבודת חפירה. אחדים מן החופרים חבושים טובעי „קאסקט”. הדבר מתמיה, שכן על עובדי הכפייה מכל הסוגים היה לחבוש את מצנפת החילות ההונגריות הסדירים, „מצנפת-שדה” — תחת איום של עונש-מוות!⁴⁵ המתבונן בתמונה הספק מתגנב לליבו, אם אמנם זאת תמונה של עובדי-כפייה.

נראה כי גם עורכי הספר נחרדו ממידה כזאת של סילוף כפי שהוצגה בעמוד 456. אחרת אין להבין מדוע הורו לדון בכל הפרשה — 6 עמודים מאוחר יותר!

...הוראות פאשיסטיות נוספות באו [בתחום] מדיניות הפנים, ביניהן חקיקת שירות העבודה של היהודים. בהתאם לכך שוגרו כ-40,000 יהודים, עובדי כפייה, כפופים למפקדים סאדיסטיים... לחזית. לאמיתו של דבר הגרמנים לא הסתפקו בכך, ועד מהרה תבעו תקנות אנטי-יהודיות נוספות, לרבות גירושים.⁴⁶

כל פירוש, לדעתנו, מיותר כאן.

לא כן לגבי תמיכה נוספת: האם כל היוזמות לגירושים, מקורן — תמיד — אצל הגרמנים?

עורכי „תולדות הונגריה” הזכירו — כפי שראינו לעיל — את גירושיו אותם היהודים שהיו להם „בעיות” בתחום האזרחות ההונגרית. גירושים אלה תוארו במשפט יחיד, בשפה רפה לכל הדעות, תוך השמטת העובדה, כי היוזמה לגירושים באה מצד השלטונות ההונגריים. הייתכן כי החיסטוריונים ההונגריים אינם יודעים שהגורמים השונים של המימשל כלל לא היו עניים-ממעט עת יכלו ליוזם ולהציע גירושים?

פרשת ההצעה ה„נדיבה” של הגנרל ההונגרי קסלני, שהציע במחצית 1942 לגורמים גרמניים, לגרש כמאה אלף יהודים מהונגריה — אינה מוזכרת כלל.⁴⁷ הן היוזמה הזאת מבהירה יפה, כי השלטונות בהונגריה לא נזקקו לעידוד מצד בעלי-בריתם; גם הם רצו לתרום, כיכולתם, ל„פיתרון הסופי” של שאלת היהודים. בינואר 1943, בעת המיתקפה הסובייטית הגדולה, התמוטט המחנה ההונגרי ה-2 כליל. זו הייתה המפלה הגדולה ביותר בהיסטוריה הצבאית ההונגרית,⁴⁸ שבה המפלוגות היו לחס-חוק ממש, עם כל המשתמע מהן. תוך נסיגתם המבוהלת קסאו 7,000 חיילים, כ-70,000 נפלו בידי הצבא האדום, רובם פצועים וקפואים גם הם; 40,000 נהרגו.⁴⁹

נוכח שואת כללית זו, מה לנו כי נליון על העורכים, על שנשכחו מהם האבידות של עובדי-כפייה — היהודים והאחרים.⁵⁰

ב-19 במרץ 1944 נכנסו כוחות-צבא גרמניים להונגריה, כדי לתת מישנה-חוקף לשינוי במדיניות ההונגרית, ברוח תביעותיו של הפיהרר. המצב המדיני בבירה המניארית יוצב במהירות מפתיעה; במהרה קמה ממשלה, בכרכת העוצר, בהרכבה ובהן-צדקה הבטיחה, כי תעשה הכול למען המשך המאמץ המלחמתי. הגרמנים היו

כה בטוחים, נושאי הכלים החדשים-נושנים שלהם היו כה אמינים בעיניהם, כי הדיברות הנאציות הוצאו מהונגריה — תוך חודש אחד מיום כניסתן אליה.²⁸ בהונגריה עצמה נותרו רק קטנות, בסיסים ועמלים —

„יחידת המומחים של הגיסטאפו הגרמנית לטיהור מיהודים בפיקודו של אייכמן. יחידה זו, שמנתה כמה מאות איש, פיקחה, יחד עם הוואנדארמריה ההונגרית, על השמדת היהודים. ההוראות הראשונות לכך ניתנו שעה שהעתונות השמיעה צלילי פתיחה אנטישמיים ומסיתים לפרעות. היהודים נאלצו לשאת טלאי צהוב מיוחד, הם פוטרו מכל תעסוקה אינטלקטואלית או פקידותית, החנויות ורשיונות המלאכה נשללו מהם, רכושם הוחרם וחולק בין יסודות, צלב־החץ ושאר גורמי הימין הקיצוני. מאוחר יותר הועברו היהודים בכוח לבתים, מכוכבים²⁹ או לגיטאות. אך זאת היתה רק התחלה. מ[חודש] מאי החל גירוש יהודי ערי־השדה והמחוזות. אנשי ה־ס.ס. הגרמני הוואנדארמריה ההונגרית צופפו כ־450,000 איש בקרונות־בקר, שדדו מהם הכול, ואת רובם גירשו בתנאים גוראים לאושביץ. בתאי הגזאים של אושביץ ובתנאים התת־אנושיים של מחנות הריכוז האחרים גיספו כ־75–80 אחוזים מן המגורשים. היו כמובן יוצאים מן הכלל. את בני המשפחות וייס, תורק, קורנפלד, שהיו המשפחות היהודיות הקפיטאליסטיות הגדולות, העביר ה־ס.ס., כתמורה למסירת בתי־החרושת שלהן, למדינה נייטראלית. ברם, גורשו גם פועלים בעלי מחשבה שמאלית, אינטלקטואלים, קומוניסטים ומנהיגי האיגודים המקצועיים, ללא־ספור. כל אלה שלא רצו לסגוד לפאשיזם הגרמני...”³⁰

בספר שלפנינו זהו האזכור הארוך ביותר בדבר שואת יהודי הונגריה. משום־כך הרעתי הקטע בשלימותו והוא ראוי לעיון ולניתוח מעמיק. זוהי מלאכת־מחשבת גאה של המעלה. הפרטים, מהם היא עשויה, הם אמת מעציבה.

תיאור שלבי הגירוש הוא נכון. „רק” מועד ההתחלה אינו מדויק, שכן כבר ב־25 במרץ, 6 ימים לאחר בוא הגרמנים, בוצע הגירוש הראשון.³¹ גירושים נוספים בוצעו גם במשך חודש אפריל, מאזורי המיבצעים הצבאיים שבהונגריה הדרומית. אזורים אלה היו סמוכים לגבול עם קרואטיה ועם האיזור הסרבי הכבוש. בשני האזורים ולא בצד ההונגרי של הגבול (!) היתה פעילות ערה של הפרטיזאנים.³² אולם מה עם אלה שירשו את שארית מקומות התעסוקה של המועמדים לגירוש? (שארית על שום שהחוקים היהודיים הקדומים לא השאירו מקומות רבים בידי היהודים.)

מי תפס את התנודות? כי הפעיל את רשיונות העיסוק במלאכה?

התשובה לשאלות אלה — למרבה הצער — שונה מן המשפט הסתמי המופיע בקטע הנ”ל. מאת אלפי בני העם ההונגרי, ולא רק חברי ואוהדיו של הימין הקיצוני, שלחו ידם בפריטי הרכוש היהודי. מבחינה זו פירוש המלה „רכוש” חייב להיות — לפחות בתקופה ובנסיבות הנדונות — רחב ביותר. נשדדו לא רק נכסיהם־לא־ניידי, דברי אמנות וערך, כי אם גם רהיטים, בעלי־חיים, ציוד ביתי, בגדים; אפילו טבעות נישואים נגזלו באכזריות.

שואת יהודי הונגריה באספקלריה דמוקרטית-עממית

ממדי השתתפות בפסע השמדת-העם שונים הם; בביצוע סייעו רבבות בפועל. נכון הוא כי עוצבת-המבצע של אייכמן והז'אנדרמריה ההונגרית עשו את עיקר המלאכה. אבל שום רכבת לא היתה יוצאת מתחנות השילוח ההונגריות — בלא הודות-תעשייה של עובדי הרכבת, אם להזכיר רק אחת השכבות של מעמד הפועלים... גופי מימשל כפריים, עירוניים ומחוזיים, לרבות יחידות המשטרה, רחוקים מלהיות נקיים.

לדעת מחברי „תולדות הונגריה“ גורשו — כאמור — כ־450,000 יהודים. הנתון הזה שרירותי לחלוטין. הוא נכון לגבי שלב מסוים בתהליך הגירוש; והו המיספר הרשמי של המגורשים, עד לתאריך מסוים, מעשרה מחוזותיה הז'אנדרמריים של הונגריה, למקט עיר הבירה. אך הן הז'אנדרמריה והן עוצבות-המבצע הזעירות של אייכמן, וכן השלטונות הצבאיים הגרמניים וההונגריים, סיוזמתם הם, ביצעו גירושם אף הם.¹² יתר-על-כן גורשו גם פלוגות של עובדי-כפייה יהודים ומיספר המגורשים — בלא לקחת בחשבון את אלה מקרב יהודי הבירה וממקומות אחרים, שהגורל המר השיגם לאחר אוקטובר 1944 (והעובדה הזאת תצוין עוד להלן) — העפיל עד ל־512,000.¹³

השלב המכריע בשואת יהודי הונגריה מקופל ב־12 שורות-דפוס, בשפה המגיארית. ממש באותו הפרק, הכולל את קורות השלב הזה — ובוודאי לא בהיסח הדעת — מזכרת פרשת ה„הצלה“ של הצמרת תרמזנית על „שלוש“ משפחותיה, בירי ה־ס.ס.

ביצד על הקורא התמים, שאינו בקי בפרטים, להתרשם מן הסמיכות הזאת:

מחד — גירושם של מאות אלפי יהודים. מאידך — כמה משפחות של קפיטאליסטים, עושי-קופעלים וכיריב „ניצלות“ — הודות לעיסקה עם תאכיר פושעים!¹⁴ הרי הוכחה — אולי גם נוספת — כי ההון ה„יהודי“ מצא שפה משותפת אפילו עם הנאצים. ככלות-הכול — אולי — נרמזת כאן הצדקה בחציפה של שינאת הקפיטאליזם היהודי והאוישים השונים שלו באופן מיוחד?

ולכך מוקדשות — שומג שמיים — 3 שורות-דפוס:

התדהמה גוברת עם המשך הקריאה. כדי לאזן את סבלם של מאות האלפים, אשר חרף הגישה השרירותית לגבי הנתונים המיספריים, מהווים עדיין כמות מרשימה, מיהרו עורכי ההיסטוריה ההונגרית החדשה להנציח כי אנשי קידסה מכל הסוגים, אכן ממש ללא-ספור (ההדגשה שלנו, צ״א) גורלם היה כגורל היהודים. נצחון זה של הדיאלקטיקה על העובדות זכה גם הוא — ל־3 שורות דפוס.

נוכח מיספר כזה של „מעויות“ כבר איראפטר לפטור את העורכים. סיבות מקילות, שבקיזמן אפטר היה להאמין עוד קודם-לכן, לא מצויות יותר. צורת ריכוז תמידית ואופן הגשתו אינם משאירים כל ספק בדבר כי כאן פעלו סוגות ברורות ומחושבות מראש. את העובדה כי לעתים מסוימות האמת מצליחה לתבקר את תומות הדפוס של הסילוף, וסותרת את הנאמר קודם-לכן, מוטב לייחס לא לכושר המדעי של ההיסטוריונים ההונגריים, כי אם לרשלנותם של המגיהים.

לאחר כיבוש הונגריה על-ידי הנאצים עברו עוד חודשים רבים עד שהמתחרת

האנטי-נאצית הספיקה להתאושש ולארגן את שורותיה. היא נקראה „החזית ההונגרית“, אשר

„קראה את האוכלוסיה להתנגדות, לשביתה, לתבלה ולמחאה על מעשי הוועה שבוצעו נגד היהודים...“¹⁶

לכל קוראי הספר מובן כי הכוח המרכזי של ההתנגדות היו הקומוניסטים. מפלגתם הסוותה את עצמה, מתוך פירוש לא נכון של ההחלטה בדבר פיזור הקומוניסטים, היא נקראה, עד לכינונה מחדש, „מפלגת השלום“. היא הייתה, עם זאת, הכוח שיזם את הקמת „החזית ההונגרית“.¹⁷ עלילות המחתרת ההונגרית תוארו במאות ספרים, שעשויים למלא היום ספריה שלמה. משום־מה לא פורסם עדינה כל תיעוד אודות הקריאה המיוחדת לה אל ההמונים המגויארים, למחות על אשר נעשה ליהודים (נוסף לגרמנים על־ידי מי בעצם?). תקוותנו עמנו, כי המסמך, אם אמנם פורסם אי־פעם בעת השואה, יפורסם שנית.

אולם סביר להניח שהמפלגה הקומוניסטית — בדומה לאחיותיה בשאר הארצות המנוצחות, לכל הפחות היא קראה (אם גם לא יכלה לפעול, מעשית, יותר)¹⁸ לחדול מעשות שפטים ביהודי הונגריה, העורכים של „תולדות ההונגרית“ שותקים; הספר אינו מביא דבר או הצידבר על קריאה כזאת.¹⁹

האם זהו מקרה?

או — כה העניק תרעל האנטישמי את חדירתו, עד שאפילו המחתרת ההונגרית והכוח המרכזי שלה חששו, כי אם וכאשר יתויצבו לנגד עיני המגויארים, ובפיהם קריאה להציל את אלה שעוד ניתן היה להצילם מקרב הנידונים למוות, כ־אז ישיגו את ההיפך מרצונם: ירחיקו ולא יקרבו את ההמונים?..

היתכנה הערכות שונות לגבי יכולתה ופעילותה של „החזית ההונגרית“, אולם בעת המיפנה, שחל ב־15 באוקטובר 1944, היא הוכיחה את עצמה עניה־ממעש מפאת היותה לא מוכנה. דין דומה זימנה ההיסטוריה לנסיך הפרישה הכושל של העוצר הורטי, מן הגורל המר של אחרון נושאי־הכס של הנאצים. אלה ידעו מראש על רצונו לבקש שביתת־נשק מבעלות־הברית; הם לא היססו להדחיקו. השלטון בהונגריה, בעצם צילו החיזור של מה שניתן לכנותו כשלטון יעיל, הועבר לידי מפלגת „צלב־החץ“. אנשי המפלגה הזאת, חיל־המילואים האחרון של הנאצים, השליטו שלטון־אימים שלוח כל רסן באותם חלקי הונגריה שעדיין לא נכבשו על־ידי הצבא האדום.

...הסירור של יהודיות, צלב־החץ הגיע לשיאו נגד התושבים בעלי הדת היהודית של בודאפשט. כ־80,000 איש, ביניהם זקנים וקטינים רבים, נורשו במיצעד רגלי אל מחנות הריכוז הגרמניים. השאר רוכזו בגיטו. הם הובאו במאותיהם — מדי לילה, לסניפי [מפלגת], צלב־החץ השונים, על־מנת להירות בגדת הדנובה, אחר עיניים. מספר הרציחות של צלב־החץ נאמד ברכבת...“²⁰

אין ספק כי גם יהודי הגיטו בבודאפשט²¹ היו מועמדים להשמדה, אבל לכך כבר לא היה סיפק בידי הנאצים ושותפיהם מקרב ההונגרים: הצבא האדום הדף

אותם הרחק מערבה. בחודשים האחרונים של השתוללות מפלגת „צלב־החץ“ הבינו יותר ויותר מגיארים כי המלחמה אבודה; אין כוח שיבלום את המיתקפות הסובייטיות, האמיצים, והם בדרך הטבע מעטים, התארגנו בקבוצות מחתרת. אחדות מן הקבוצות הללו, בעיקר אלה שהודרכו על־ידי הקומוניסטים, היו מזוינות. הן פתחו בצעדים הססניים של פעולות קרב נגד הנאצים ויחידות „צלב־החץ“.

את המעט שנעשה על־ידיהן מאדירה ההיסטוריוגרפיה ההונגרית. היא לא רק מנציחה את הפעולות, אלא מגזימה בערכן הממשי עד כדי כך, שעטוי להתקבל הרושם, כי תרומת המחתרת ההונגרית בגירוש הגרמנים ועזריהם היתה, אם לא מכרעת, לכל הפחות ניכרת. יחד עם זאת לא ראו העורכים לנכון להזכיר פעולה למען היהודים הנרדפים. הסעמים לכך — מן הסתם — עמהם.

הסעמים האלה — נוכח המובאות, ועוד יותר משום המגמה המתבלטת בהן — ברורים. עורכי „תולדות הונגריה“ לא טיפלו באופן נאמן בבעיות שואת יהודי הונגריה. את אשר אמנם הזכירו מן הפרק האפל הזה, עשו כאילו כפאם־שד. העורכים המעיטו בעובדות, הציגו אותן כאמצעות נתונים שרירותיים. במקומות שדבר זה לא נתאפשר להם, הם לא נרתעו מסילופים.

מה היו המניעים לכך, לסיננון זה של כתיבת היסטוריה? מדוע נגלה לעינינו יחס הפוך בין מידת השותפות בפשעים נגד היהודים לבין מידת הכנות בתיאורו?

תשובותינו — הן השערות בלבד. תיאור השואה, ממש כשאר פרקי „תולדות הונגריה“, הם תוצאה של כתיבה מנגמית; הווה אומר ייסוסו של עיקרון, כ־אם כפיית השקפה מסוימת על מה שהתרחש. ואם אין העובדות תואמות את ההשקפה, כ־או מוטב לשנותן, להמעיטן ובמקרה הצורך גם להעלים.

זהו רק צד אחד של המטבע. לעתים קיימות עובדות העולות בקנה אחד עם ההשקפה. משום־כך אם — למשל — הן בוצעו על־ידי אנשים, אשר נחמת מוצאם החברתי או מדיניותם שנגקטה, עוינים הם את המעמדות העמלים, יש להפקיע מידיהם את מה שהם עשו לאמיתו של דבר.

דוגמה מובהקת לראיה „היסטורית“ כזאת מצויה בדבריו של שר־החוץ המגיארי, מר גאנש פטר, לרגל יום השנה ה־25 לשיחרור הונגריה.

„...הודות להשפעת המפלגה הקומוניסטית וכוחות־קידמה אחרים, [השפעה] שהיתה בחלקה ישירה ובחלקה עקיפה, היתה זאת הונגריה שהשכיילה לעמוד מנגד לגרמניה החיטלרית באירופה התיכונה, יחסית הכי הרבה זמן. כך שימשה הונגריה כמקום מיקלט למיספר גדול של הנרדפים הפולניים.“¹²

שליטי הונגריה אכן הושיטו סיוע רב לשליטי פולין. הם עשו זאת משתי סיבות: פולין היתה המדינה היחידה באירופה המרכזית עמה לא הסתבכו המגיאים מעולם במלחמות. ועוד: משטרה של פולין משל הפולקובניקים, יציר כפיד של פילסודסקי, והכוחות המעמדיים השליטים בה היו אחים למוצא, למחשבה ולהתנהגות של השכבות השולטות בבודאפשט.

המוני נרדפים פוליטיים מצאו מקלט בהונגריה — זהו, ללא ספק ואף מבלי לבדוק את הרקע, מעשה אנשי. יש איפוא להפגין עובדה זו ומר פטר עושה זאת בכשרון רב...

ברם, נגיה שדבריו נכונים; השפעת המפלגה הקומוניסטית ושאר כוחות הקידמה היתה כה רבה, עד שהודות לה ניתן מיקלט לפולנים. מדוע, אם כך, לא הופעלה ההשפעה הזאת, במישרין או בעקיפין, אחרי שיכלה לרשום לזכותה הישג נאה כזה לגבי פליטי מדינה שכנה — לגבי אזרחיה של הונגריה? הרי היהודים, אותם מכנים עתה בשם הסתמי „הנרדפים“, היו לכל הדעות אזרחים הונגריים.

או — שמא כוחות הקידמה לא רצו „להשפיע“ בעניינים יהודיים? אחרת, אולי גם אחת הכיכרות הראשיות של הבירה ההונגרית היתה מקושטת בפסלו של פועל הרכבות האלמוני, שסירב — נגיה — להסיע את רכבות הגירוש, או הכריז שביתה כדי למנוע את איסופם וריכוזם של היהודים. (באמסטרדאם — כדוע — יש פסל של סוואר הולנדי כדי להנציח שביתה שפרצה למען היהודים. בהולנד, מסתבר, היתה התודעה המעמדית והאנושית של מעמד הפועלים ערה יותר; לקומוניסטים בתולנד היתה השפעה רבה יותר...)

לטיעונים של ההיסטוריונים ההונגריים ושל שררהחוף רגליים קצרות עד מאוד... רגליים אלה מכשילות אותם בכל צעד ושעל. אם נציג את השאלה, כיצד ניצלה שארית הפליטה של יהדות הונגריה, אין אנו מוצאים תשובה מעל עמודי „תולדות הונגריה“. לו היו העורכים טורחים מעט, הרי בצירוף הגורמים, שהודות לו ניצלו כמה רבבות, מצויים אתדים הראויים להדגשה בכל משטר ובכל אסכולה היסטורית. במסדס המגיאריה היו אלפי הונגרים, טובי עמם, שלא חיכו לקריאת המחתרת. הם גם לא ציפו לעידוד מצד הכנסיות שלהם. הם פעלו, תוך סיכון עצמי והקרבה, כי מצפונם תבע זאת מהם. „...טובינו צמחו על ברכי התנ"ך, מתוך הודעות עמוקה עם גורל עם ישראל...“²² — כדברי הסופר ההונגרי פטר נ'ש. אין הם אשמים, כי כה קטנה היתה הכמות שלהם עד שלא יכלה ליצור איכות דיאלקטית חדשה.

גם לצבא האדום חלק בהצלה. לא לשם כך יצא להילחם, אבל תוך זינובו בנאצים, חבים לו רבים מיהודי הונגריה את חייהם.

אחרון־אחרון — בצירוף הנ"ל לא קטן משקלם של הגורמים היהודיים: אישים אחדים במועצות היהודיות שכס אחד עם פעילי המחתרת הציונית שמו נפשם בכפם. בשום פנים ואופן אין לבטל את יעילות הלחץ של המדינות הנייטרליות שהופעל על הממשלות ההונגריות, למען הצלת היהודים. ולבסוף היה גם גורם ששמו: המזל.

מכל אלה רק הצבא האדום זכה כי יועלה על גס — בהקשר אחד אמנם ובוודאי מסיבות מוכנות. אבל מדוע לא נכתב משפט או שניים על תרומת טובי המגיארים בהצלת יהודים? אולי משום שלא כולם היו פועלים ואיכרים? (אכן, המצילים באו מכל שכבות האומה).

או — אולי — ניתנה איזו הוראה „מלמעלה“ לחסוך במלים? המותר לנו להקיש, כי אמנם ניתנה או קיימת הוראה כזאת, מן השוני שבין התוצאה הראשונה לבין השניה של „תולדות הונגריה“?

שואת יהודי הונגריה באספקלריה דמוקרטית-עממית

הכרך השני מלווה לוחות סינכרוניים ובתם אירועי ההיסטוריה ההונגרית, העולמית ואלה של התרבות האנושית. באותו המקום, בעמוד 580 אנו קוראים: 14 במאי 1948, „הכרה בעצמאות ישראל“; עד כאן ולא יותר. כאילו ב־1964, שנת פירסום המהדורה הראשונה, כבר השש משהו לפרש, מי בעצם הכיר בעצמאות ישראל.

הלוחות הסינכרוניים מסיימים גם את המהדורה השנייה. עמוד 601 זהה בכול עם עמוד 580 — לקצט האירוע של ה־14 במאי 1948. מקומו לא נתפש על־די אירוע אחר — אבל המדינה היהודית, לכל הפחות בהקשר שעוד היה כשר ב־1964, שלוש שנים לפני פירסום התוצאה השנייה, אינה קיימת.

האמנם רק מחמת רגישותנו היתירה שמנו לב להשמטה הזאת?

האם יאה זה שרידותי מדי אם נשער, כי מי שהורה על ההשמטה, אחר כפיית ניתוק היחסים הדיפלומטיים עם ישראל, הורה, קודם־לכן, לנהוג צימצום לגבי סבלות היהודים בעת השואה, או עצם קיומם?

הערות

1. Babits Mihály: Jónás könyve "Gyilkosok közt cinkos aki néma..."
2. ר' „בתפוצות הגולה“, שנה י"א, חוברת 3/4 (50/51), 1969, ע' 19.
3. Ős — zaldó.
4. Molnár Erik (ed.), Magyarország Története (Budapest, 1987). (להלן: „תולדות הונגריה“).
5. העורך הראשי, אריק מולנאר הסנוח, היה גם היסטוריון וגם סרינאי פעיל. שימש כשר הסעד, הבריאות והחץ בממשלות הונגריות שונות למן 1945. ב־1946, כדוֹפיעו מעל במת־הסברה של המפלגה הקומוניסטית ההונגרית, שלל את הציונות ונתבע מאת שארית־הפליטה ההונגרית התבוללות מלאה. שאר הערכים נמנים עם העילית של האוניברסיטאות ההונגריות. בין ה־11, לפחות 5 ממוצא יהודי.
6. לפני כ־80–80 שנים היתה קיימת בקרב ההיסטוריונים של יהודי הונגריה, אסכולה שביקשה להוכיח באותות ובמופתים כי היהודים השתתפו בכיבוש המולדת, שכם אחד עם הונגרים... כל זאת כדי לבסס את טיעון המתבוללים, שהם בשך מבשר האומת המגיארית. הנציג המובהק של אסכולה זו היה שמואל סהן.
7. „תולדות הונגריה“, כרך א', עמ' 36.
8. לפנינו המהדורה השנייה של „תולדות הונגריה“ על שני כרכיה. הראשונה ראתה אור ב־1964. על אחד התבוללים המזוהים שבין שתי המהדורות עוד נעמוד להלן.
9. צורכי הספר נמנעים מלהגדיר את היהודים כבני דת מסוימת או כבני מיעוט לאומי מסויים. לשם השוואה: הסלובאקים, שלגביהם אין כל ספק כי הם אחד מן המיעוטים הלאומיים, והדריקום עתה החל במאה ה־9, הם זכו ל־153 איזוכריזמים.
10. הרפובליקה ההונגרית המרכייתית התקיימה 133 ימים. מתוך 26 חבר המועצה המושלת היו לפחות 20 קומוניסטים ממוצא יהודי...
11. „תולדות הונגריה“, כרך ב', עמ' 371.

12. שם, עמ' 374.
13. שם, עמ' 415.
14. שם, עמ' 416.
15. חוקר השואה וההיסטוריון ההונגרי ינו ליואי העריך כי כ-15,000 מפרנסים יהודים נסעו. Léval Jenő: *Zsidósors Magyarországon* (Budapest, 1948), ע' 31. (להלן, "ליואי א'"). הספר הזה, יחד עם שאר ספריו של ליואי, כלול בביבליוגרפיה של "תולדות הונגריה". לספר הזה יש גם מהדורה אנגלית: Léval, Eugene: *Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry* (Zürich, 1948), (להלן, "ליואי ב'").
16. "תולדות הונגריה", כרך ב', עמ' 419.
17. שם, עמ' 422.
18. שם, עמ' 423.
19. gróf Teleki Pál, נאיראף, בעל יוקרה עילמית, ראש-ממשלת הונגריה, 1939-1941.
20. שם, עמ' 454.
21. ר' עמ' 57, "ליואי א'", כמרכן עמ' 36, "ליואי ב'".
22. באוקטובר 1938 קיבלה הונגריה, מכוח הבוררות הראשונה בווינה, את דרום-סלובקיה. במרץ 1939 היא סיפחה את איקראינת התת-קארפאטית. בספטמבר 1940, מכוח הבוררות השנייה בווינה, הוחזרה טרנסילבניה הצפונית להונגריה.
23. ניוסאד, Novisad, בירת המחוז האוטונומי של וויבודינא (Vojvodina).
24. "תולדות הונגריה", כרך ב', עמ' 454.
25. שם, כביל.
26. המפלגה הסוציאליזמוקראטית יחד עמה האיגודים המקצועיים שהיו נתונים לשליטתה, נחקקו עד ליום, בו נכנסו הגרמנים להונגריה (19 במרץ 1944), באופן חוקי. צירי הסיד (אמנם מקרב, "הספין הפשוט" שלה אליבא דערכי הספר...) ישבו בסרלמנט ההונגרי. הם היו חלק מן האופוזיציה העמאלית לממשלה. השפעת המפלגה הקומוניסטית, שפעלה במחתרת, ומשום-כך ודאי נרדפה עד חורמה, הייתה מורגשת, למרות הדיכויים, באירגוני הפועלים ובמקומות אחרים. כיצד הצליחו העשעשה ב-1940, בתקופת ממשל טוויט, לגבי פרשה חשובה, עוד נראה להלן, כל זה כדי להוכיח כי הטיעון על שכל כך רבים נרדפו, נוסף ליהודים, הוא חצי אמת, או גרוע מזה...
27. שם, עמ' 456.
28. שם, עמ' 456.
29. ספר הונגרי אחר: Adam Magda — Juhász Gyula — Kerekes Lajos: *Magyarország és a második világháború* (Budapest, 1961) נוקט גם הוא במספר 40,000. אולם — לטובה הפליאה — סדר המלים שם שונה. מדובר על שיגור 40,000 עובדי כפייה — "יהודים, מאנשי המיעוטים והשכאל...". ר' עמ' 390. ההיסטוריון ליואי היה סבור כי מספר עובדי-הכפייה היהודים בלבד (גם לדעתו היו אחרים), הגיע ל-140,000, ר' "ליואי א'", עמ' 52.
30. היסטוריון והארכיונאי ההונגרי אלק קרשא שרך מונוגרפיה (בשני כרכיו) על פלוגות הכפייה: Karsai Elek (ed.): *"Fegyvertelen álltak az aknamezőkön"* (Budapest, 1962). הוא קבע כי מספר היהודים בפלוגות הללו הגיע ל-50,000. ר' עמ' 75. בעמוד 122 של ספרו (להלן: "קרשא") מובאת המצבת של פלוגות הכפייה, כפי שהיא הייתה נכונה בשברב הראשון של חודש ינואר 1943, כלומר ימים ספורים לפני פרוץ המיתקפת הסובייטית דרך עמדות המחנה ההונגרי ה-2, אבל כבר אחר הקונטרס הנראה של הפלוגות הללו, מידי גונשיות ההונגריים הסאדיסטיים,

שואת יהודי הונגריה באספקלריה דמוקרטית-עממית

סח"כ	איזור הקורפוס ה"ד	איזור הקורפוס ה"א	בחזית:
44	31	23	פלוגות של יהודים
12	6	6	פלוגות „מיוחדות“
2	1	1	פלוגות של מצעזעים
			בקורף החזית:
		30	פלוגות של יהודים
			(לא היו פלוגות אחרות!)

לעומת זאת בפלוגות „המיוחדות“ (של אנשי השטאל) היה רוב של יהודים מפאת עסקנותם בתנועות הקדומה השונות ובאיגודים המקצועיים. בתקופה זו כבר לא הייתה אפשרות לקבוע בוודאות כמה אנשים שירתו בכל אחת מן הפלוגות. בצאתן את גבולות הונגריה היו הללו „תקניות“: כ־200 איש בכל אחת, למעט אנשי הסגל, שהיו קצינים וחוגרים בשירות סדיר או מילואים. גורל עובדי־הכפייה היהודים והאחרים היה נתון בידי הסגל, לשבט או לחסד.

31. „תולדות הונגריה“, כרך ב', עמ' 457.
32. ספרו של פרשאי מלוות עשרות המונות של עובדי־הכפייה יהודים. כולם, בכל הנסיבות חבושי, „מצנפת־השדה“ של הצבא ההונגרי.
33. „תולדות הונגריה“, כרך ב', עמ' 462.
34. Heszlányi היה קצין־קישור הונגרי ליד הלשכה הכלכלית של המטכ"ל הגרמני, תיעוד ספרו על הצעתו, והשיבת הגרמנים סצוי אצל: Braham, Randolph, L.: The Destruction of Hungarian Jewry (N.Y., 1963) כרך א', ע"פ 86–95.
35. „תולדות הונגריה“, כרך ב', עמ' 464.
36. שם, כ"ל.
37. מ־40,000 עובדי פלוגות־הכפייה שבו משך שנת 1943 אלפים בודדים בלבד... „ר' ליואי א'“, עמ' 53. „בתוך 50 אלף שבו 6–7 אלפים בלבד!“, ר' „קישאי“, עמ' 287.
38. Kriegstagebuch des OKW. 1941–1945. IV./1. (Frankfurt a/m., 1964) ע"פ 829–828, 829–833.
39. csillagos ház – „בית מכוכב“, היתה אומד: מסומן במגן־דוד. זהו ניב „סכני“ מקצועי־הונגרי, כוונת השימוש בו למחים שנקבעו כמגורי היהודים, ומשום־כך מעל הכניסה נתלה שלט גדול עם האות של הטלוי הצהוב. בבירה המגיאריה היו כ־2,500 כאלה.
40. „תולדות הונגריה“, כרך ב', עמ' 471.
41. ר' „ליואי א'“, עמ' 467.
42. שם, עמ' 103.
43. ר' „ליואי א'“, עמ' 467, כמו כן „ליואי ב'“, עמ' 471.
44. בני 4 משפחות – Weiss, Chorin, Kornfeld, Mauthner – העברו למדינת הנייטראליות. לגבי המיספר המדויק אין מידע אחיד: „ליואי א'“ סבר כי היו 51 איש, ר' עמ' 251. לעומת זאת „ליואי ב'“, עמ' 290, ידע רק על 49 איש. מקור אחר, Beneschowsky, I., Karsai, E.: Vádlirat a náclizmus ellen. (Budapest 1960) כרך ב', עמ' 140, מביא מיספר קטן יותר, 32!
45. מעניין לציין כי היסטוריון הונגרי אחר (כיום שר־המשפטים בממשלת בודפשט!), Korom, Mihály: A fasizmus bukása Magyarországon (Budapest, 1961) כותב כי מיספר הזוכים להצלה מידי הנאצים הוא 139! (ר' עמ' 172). קורום ידע כי „עד 600 קפיטאליסטים ובעל־ירכוש גדולים ניצלו בדרך דומה...“ (ר' עמ' 173). כמיספר זה של יהודים, וכיניהם אמנים ומדענים רגילים, ולא רק קאפיטאליסטים, זכו לאגרות־חסות מידי המוצר, בזכות הישגיהם לטובת המדינה המגיאריה.

46. תולדות הונגריה, כרך ב', עמ' 472.
47. שם, כנ"ל.
48. מעניין לציון כי, למשל, המפלגה הקומוניסטית של גרמניה, שהייתה שרידה במצב לא מזהיר מסוכן, מאחותה ההונגרית, לאחר פריצת "לילה הבדולח הארצי" (8/9.11.38), לא חששה להוציא כרוז בגנות רדיפת יהודי גרמניה: ר' ע"ע 331-338 בספרו של Weber, Hermann (ed.): *Der Deutsche Kommunismus in Dokumenten* (Köln-Berlin, 1984).
49. ספר ההיסטוריה הרשמי של תנועת הפועלים ההונגרית, שהוא חומר שגלמד בבית הספר הנבוה של מפלגת הפועלים הסוציאליסטית ההונגרית: Király, József (& al. eds.): *A magyar munkásmozgalom története* (Budapest, 1961-1982). כולל שני כרכים שמורמסו על ידי הקומוניסטים לאחר כיבוש הונגריה (ע"ע 354-360). האיזכור, "והיהודי היחיד לשוני: ...המפלגה הקומוניסטית מוסיטה ידה לכניסות, הקתולית והפרוטסטנטית, ליהדות, לכל המיעוטים החיים בארצנו..." (ר' שם, עמ' 359). מר גיולא קאלאי, מקודם ראש הממשלה וכיום יו"ר הפרלמנט ההונגרי כתב ספר: Kállai, Gyula: *A magyar függetlenségi mozgalom* (Budapest, 1949). לספר הוצאות רבות, שכן הוא תוכן מדי פעם. בעמ' 227 הובא שם כרוז שיחם ל"חזית ההונגרית" ובו האיזכור הזה: "...שדירת הארץ החלה [בשדירות] היהודים וטבעי הדבר כי מן הקרקעות והיחידות שהחרפו [ותן] כמיליון, והלך האיכר לא קיבל אפילו שפל אחד, אך אולי הפועל ההונגרי הנוצרי, בעל-המלאכה, הסוחר, האם קיבלו משהו מבית-החרושת היהודי, מן הבית, מן החנות ומן הדירה שהחרפו? אפילו הבטחה לא..." שטא וזה הכרוז שבעיני העורכים מצויה בו משום קריאת מחאה? המרחק שבין לשון-המחאה לבין לשון הסיכנון, מן הסתם ניסשטש.
50. תולדות הונגריה, כרך ב', עמ' 475.
51. היו שני גישאות בבירה המגיאריה; אחד עבור היהודים שהיו ביריהם כתבי-חסות מטעם הנציגויות הנייטרליות. השני — לכל האחרים, "הלא-טובים..."
52. ר' גליון 47 באפריל 1970 של Magyar Hírlap (בודפשט). דברי שריהוף ההונגרי נאסרו במסגרת ראיון תחת הכותרת: "הרפובליקה ההונגרית השממית מבקשת לנצל את האפשרויות הטובות לשיפור נוסף של היחסים הבינלאומיים".
53. מתוך מכתבו של הסופר Veres Péter למר אילון. אני מודה למר אילון על שהאזין להעמיד לרשותי את המכתב המקורי. הוא שוגר בסתיו 1956.

extensive work about the participation of Jews in the Slovakian underground and revolt in summer 1944, based upon documentary material from Slovakian archives, rich literary evidence and that of those who participated in the revolt, now living in Israel and in other countries. Professor Lipsher endeavours to present an objective description of the contribution of the Jews, in general, to the Slovakian revolt, in view of the fact that the official Slovakian publications attempt to deprecate the Jews' part in this rising or completely ignore the specific Jewish aspect of the fighting and the events following the failure of the revolt.

Dr. S. REDLICH, of the Hebrew University, discusses the Jewish problem throughout the various phases of the organisation of the Polish army in the Soviet Union, when it was subordinated to the government-in-exile in London (The Anders' Army). The material collected by Redlich informs us about the attitude to Jews adopted both by the Poles — the governmental representatives and the officers in the army — and by the Soviet authorities. Evidently, both sides made it difficult for the Jews to join the army and were responsible for their inferior status in it, while in the U.S.S.R. and on leaving its boundaries.

In the bibliographical section, ZVI EREZ, a member of kibbutz Dvir, brings an extensive review about a book, whose subject is Hungarian history, compiled by official and honourable historians, and considered to be the official history of the state of Hungary.

Erez discusses the "Jewish Point" in the book, proving that it includes many distortions or biased attitudes, whenever the authorities deal with Jewish matters.

The author emphasises the chapters describing the Hungarian attitude to the Jews during the Second World War and at the time of their deportation to the death-camps.

SHMUEL KRAKOWSKI, a "Yad Veshem" worker, doing research for the Hebrew University, reviews a book by Arnold Hindels, a Czecho-Slovakian Jew, who was expelled during the war to the labour camps in the Lublin district.